


TİCARET

Cook), London 1970, s. 93-128; A. Jeffery, *The Foreign Vocabulary of the Qur'ân* (ed. B. Bhat-tacharyya), Kahire 1957, s. 90-91; C. Issawi, *The Decline of Middle Eastern Trade: 1100-1850*, [baskı yeri ve tarihi yok], s. 1-31; H. L. Adelson, *Medieval Commerce*, Princeton 1962, s. 126-129, 138-145; A. K. S. Lambton, "The Merchant in Medieval Islam", *A Locust's Leg: Studies in Honour of S. H. Taqizadeh* (ed. W. B. Henning – E. Yarshater), London 1962, s. 121-130; Samir M. Zoghby, *The Impact of the Western Sudanic Empires on the Trans-Saharan Trade: Tenth to Sixteenth Century* (doktora tezi, 1966), Georgetown University, tür.yer.; Shlomo dov Goitein, *A Mediterranean Society: Economic Foundations*, Berkeley 1967, I, 148-352; a.mlf., "The Rise of the Middle-Eastern Bourgeoisie in Early Islamic Times", *Studies in Islamic History and Institutions*, Leiden 1968, s. 217-241; a.mlf., "Mediterranean Trade Preceding the Crusades: Some Facts and Problems", *Diogenes*, XV/59 (1967), s. 47-62; B. Spuler, "Trade in the Eastern Islamic Countries in the Early Centuries", *Islam and the Trade of Asia* (ed. D. S. Richards), Oxford 1970, s. 11-20; a.mlf. - W. Floor, "Commerce", *Elr.*, VI, 57-89; A. S. Ehrenkreutz, "Monetary Aspects of Medieval Near Eastern Economic History", *Studies in the Economic History of the Middle East*, s. 37-50; a.mlf., "Strategic Implications of the Slave Trade between Genoa and Mamluk Egypt in the Second Half of the Thirteenth Century", *The Islamic Middle East, 700-1900: Studies in Economic and Social History* (ed. Abraham L. Udovitch), Princeton 1981, s. 335-345; a.mlf., "Al-Bûzajânî (A.D. 939-997) on the 'Ma'sîr'", *JESHO*, VIII (1965), s. 90-92; Abraham L. Udovitch, "The 'Law Merchant' of the Medieval Islamic World", *Logic in Classical Islamic Culture* (ed. G. E. von Grunebaum), Wiesbaden 1970, s. 113-130; a.mlf., "Commercial Techniques in Early Medieval Islamic Trade", *Islam and the Trade of Asia* (ed. D. S. Richards), Oxford 1970, s. 37-62; a.mlf., "Credit as a Means of Investment in Medieval Islamic Trade", *JAOS*, LXXXVII (1967), s. 260-264; Subhi Y. Labib, "Egyptian Commercial Policy in the Middle Ages", *Studies in the Economic History of the Middle East*, s. 63-77; a.mlf., "Kârimi", *EP*² (İng.), IV, 640-643; Cl. Cahen, "Economy, Society, Institutions", *CHIs*, II, 511-538; a.mlf., "Quelques mots sur le déclin commercial du monde musulman à la fin du moyen âge", *Studies in the Economic History of the Middle East*, s. 31-36; a.mlf., "Commercial Relations between the Near East and Western Europe from the VIIth to the XIth Century", *Islam and the Medieval West: Aspects of Intercultural Relations* (ed. Khalil I. Semaan), Albany 1980, s. 1-25; a.mlf., "Monetary Circulation in Egypt at the time of Crusaders and the Reform of Al-Kamil", *The Islamic Middle East, 700-1900: Studies in Economic and Social History*, s. 315-333; W. Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi* (trc. Enver Ziya Karal), Ankara 1975, s. 29-617; A. Mez, *The Renaissance of Islam* (trc. Salahuddin Khuda Baksh – D. S. Margoliouth), Delhi 1979, s. 470-484; V. Christides, "Navies, Islamic", *Dictionary of the Middle Ages* (ed. J. R. Strayer), New York 1982, IX, 73-77; E. A. Zachariadou, *Trade and Crusade: Venetian Crete and the Emirates of Menteshe and Aydin (1300-1415)*, Venice 1983; Ph. D. Curtin, *Cross-cultural Trade in World History*, Cambrid-

ge 1984, s. 105-106, 115; Faruk Abu-Chacra, "Trade and Trade Routes of the Quraysh", *Asian Trade Routes: Continental and Maritime* (ed. K. R. Haelquist), London 1991, s. 38-42; Cengiz Kallek, *H. Peygamber Döneminde Devlet ve Pi-yasa*, İstanbul 1992, s. 3-25; Muhammad al-Faruque, *Some Aspects of Economic History of Iraq during the Early 4th/10th Century (295-335/908-945): The Role of Trade in the Economy* (doktora tezi, 1993), University of Toronto, s. 168-251; O. R. Constable, *Trade and Traders in Muslim Spain: The Commercial Realignment of the Iberian Peninsula 900-1500*, Cambridge 1994, s. 1-258; Chau Ju-Kua, *His Work on the Chinese and Arab Trade in the Twelfth and Thirteenth Centuries, Entitled Chu-fan-chi* (trc. F. Hirth – W. W. Rockhill, ed. Fuat Sezgin), Frankfurt 1996, s. 114 vd.; D. Abulafia, "The Impact of the Orient: Economic Interactions between East and West in the Medieval Mediterranean", *Across the Mediterranean Frontiers: Trade, Politics and Religion, 650-1450* (ed. D. A. Agius – I. R. Netton), Turnhout 1997, s. 1-40; J. L. Meloy, *Mamluk Authority, Meccan Autonomy and Red Sea Trade, 797-859/1395-1455* (doktora tezi, 1998), The University of Chicago, s. 35-88; K. N. Chaudhuri, *Trade and Civilisation in the Indian Ocean: An Economic History from the Rise of Islam to 1750*, Cambridge 2002, s. 9-220; R. E. Mack, *Doğu Malı-Batı Sanatı: İslam Ülkeleriyle Ticaret ve İtalyan Sanatı 1300-1600* (trc. Ali Özdamar), İstanbul 2005, s. 32-54; M. Rashid Akhtar Nadvi, "Industry and Commerce under the 'Abbasids", *JPHS*, I/2 (1953), s. 118-126; Joseph de Somogyi, "The Part of Islam in Oriental Trade", *IC*, XXX/3 (1956), s. 179-189; Eliyahu Ash-tor, "Kârimi Merchants", *JRAS* (1956), s. 45-56; a.mlf., "The Volume of Levantine Trade in the Later Middle Ages (1370-1498)", *Journal of European Economic History*, IV, Roma 1975, s. 573-612; a.mlf., "Observations on the Venetian Trade in the Levant in the XIVth Century", a.e., V (1976), s. 533-586; a.mlf., "The Volume of Medieval Spice Trade", a.e., IX (1980), s. 753-763; a.mlf., "The Wheat Supply of the Mamluk Kingdom", *AAS*, XVIII/3 (1984), s. 283-295; S. Maqbul Ahmad, "Commercial Relations of India with the Arab World (1000 B.C. upto Modern Times)", *IC*, XXXVIII/2 (1964), s. 141-155; N. A. Stillman, "The Eleventh Century Merchant House of Ibn 'Awkal (A Geniza Study)", *JESHO*, XVI/1 (1973), s. 15-88; L. Kinberg, "Compromise of Commerce: A Study of Early Traditions Concerning Poverty and Wealth", *Isl.*, LXVI (1989), s. 193-212; J. M. Rogers, "To and fro Aspects of Mediterranean Trade and Consumption in the 15th and 16th Centuries", *Revue du monde musulman et de la Méditerranée*, sy. 55-56, Aix-en-Provence 1990, s. 57-74; M. Morony, "Commerce in Early Islamic Iraq", *Asien, Afrika, Lateinamerika*, XX (1993), s. 699-720; E. A. Congdon, "Venetian Merchant Activity within Mamluk Syria (886-893/1481-1487)", *al-Masaq*, VII, Leeds 1994, s. 1-33; J. Schacht, "Bay", *El* (İng.), I, 1111; Heffening, "Tidjâra", a.e., IV, 747-751; Ch. Pellat, "al-Râdhâniyya", *EP*² (İng.), VIII, 363-367; C. E. Bosworth v.dğr., "Tidjâra", a.e., X, 466-475; Yusuf Halaçoğlu, "Anadolu", *DİA*, III, 127; Cemil Hee – Soo Lee, "Çin", a.e., VIII, 323-326; a.mlf., "Kore Cumhuriyeti", a.e., XXVI, 199-200; Syed Muhammad Naquib al-Attas, "Endonezya", a.e., XI, 194-197; Xavier de Planhol, "Hazar Denizi", a.e.,

XVII, 110-111; Ahmet Taşağıl, "Hazarlar", a.e., XVII, 119-120; Ali İbrahim Savaş, "Konsoles", a.e., XXVI, 178-179; Şevket Pamuk, "Kuruş", a.e., XXVI, 458; Şerafettin Turan, "Levant", a.e., XXVII, 145-147; İsmail Hakkı Göksoy, "Malaka", a.e., XXVII, 466-467; a.mlf., "Myanmar", a.e., XXXII, 254; a.mlf., "Sri Lanka", a.e., XXXVII, 426-427; İsmail Yiğit, "Memlûkler", a.e., XXIX, 96; İsmail Ceran, "Merinîler", a.e., XXIX, 197; Halil İnalık, "Murad I", a.e., XXXI, 158.  CENGİZ KALLEK

Ticaret Ahlakı. Eski çağlardan beri ekonomi alanında birkaç temel meslekten biri olan ticaret, maddî getirisi yanında sosyal konumu ve işlevi, üretilen malların ihtiyaçlara göre dağılımını sağlaması, geniş bir iş ve istihdam alanı açması gibi sebeplerle insanlık tarihinde önemini hep korumuş, üretim, ihtiyaç ve taşıma imkânlarının artmasına paralel olarak gittikçe ilgi görüp gelişen bir meslek halini almıştır. Bu süreçte paralel olarak, diğer sosyal faaliyet alanlarında olduğu gibi ticaretle de insanların ortak yararlarını, toplumsal huzur ve güven ortamını korumayı, insanların hak ve menfaatlerinin zarar görmesini önlemeyi hedefleyen hukukî düzenlemelerin yanında ahlâk kurallarının oluşturulması da gerekli olmuştur. Nitekim başlangıçtan itibaren bütün dinî metinlerde ticaretin belirli ahlâk ilkeleri ve kuralları içinde yapılması üzerinde durulmuş ve ticaret ahlâkının meslek ahlâkının en eski türünü meydana getirdiği belirtilmiştir (Aktan, I/1 [2008], s. 100). Mekke'nin önemli bir ticaret merkezi olduğu ve Mekke toplumu geniş ölçüde ticaretle uğraştığı bilinmektedir. Kur'ân-ı Kerim'de Kureyş kabilesinin sıkıntı çekmeden yaz kış güvenlik içinde ticarî yolculuklar yaptığı bildirilerek bunun Allah'ın onlara bir lutfu olduğuna işaret edilir (Kureyş 106/1-4). Bizat Hz. Peygamber ve birçok sahâbî ticarî faaliyette bulunmuştur. Berâ b. Âzib, Zeyd b. Erkam, Ebû Saïd el-Hudrî gibi sahâbîler ticaretle uğraşıyorlardı (Buhârî, "Büyü", 8, 20). Ebû Hüreyre, diğer sahâbîlerden daha çok hadis rivayet etmesini muhacirlerin çarşı pazarda ticaretle, ensarın mal mülkle meşgul olmasına rağmen kendisinin sürekli Resûlullah'ın yanında bulunmasıyla izah etmiştir. Abdurrahman b. Avf, kendisini malına ortak etmek isteyen mânevî kardeşi Sa'd b. Rebî'in bu teklifini kabul etmemiş, ondan çarşının yolunu göstermesini istemiş (Buhârî, "Büyü", 1) ve zamanla büyük bir tüccar olmuştur. Gazâlî ahashabın kara ve deniz ticareti yaptığıni söyler (*İhya*², II, 63). Öte yandan, İslâm öncesi Arap toplumunda haksız kazanç

yollarının yaygınlığına karşılık ticarî ilişkilerde adalet ve hakkaniyetin gözetilmesini sağlayacak etkinlikte bir hukuk ve ahlâk düzeninin bulunmadığı bilinmektedir. Kur'an ve Sünnet'ten başlayarak İslâm kültüründe ticarî faaliyetlerin temel ahlâk ilkeleri ve kuralları çerçevesinde yürütülmesini, ticaretin sadece bir kazanç aracı şeklinde görülmemesini, bunun yanında insanların ihtiyaç duyduğu maddeleri onlara ulaştırmak suretiyle Allah'ın rızasını kazanmaya vesile olarak değerlendirilmesini telkin eden bir ahlâk zihniyeti ortaya konmuştur. Nitekim bazı İslâm âlimleri ahlâkî sorumluluk bilinciyle sürdürülen ticareti farz-ı kifâye saymıştır (a.g.e., II, 83; değişik görüşler için bk. Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, s. 96-101).

Kur'an-ı Kerim'de ticaret kelimesinin geçtiği sekiz âyetin beşinde kelimenin insanlar arasındaki alım satım ilişkisini ifade ettiği, üçünde de mecazen (Şevkânî, I, 512) Allah-insan ilişkisi bağlamında kullanıldığı görülür. İlk gruptaki âyetlerden biri hukukî işlemlerle alakalıdır (el-Bakara 2/282). Bir âyette insanların karşılıklı rızaya dayalı ticaret yolu varken birbirinin mallarını haksız yollarla elde etmeleri yasaklanmakta, bu tutum haddi aşma ve zulüm diye nitelendirilmekte, uhrevî cezasının cehennem ateşi olacağı belirtilmektedir (en-Nisâ 4/29-30). Diğer bir âyette insanın yakınlarını, dünya malını ve dünya ticaretini Allah'tan daha çok sevmesinin uhrevî tehlikesine işaret edilmekte (et-Tevbe 9/24), bir yerde de ticarete ibadetten daha çok ilgi gösterilmesi eleştirilmektedir (el-Cum'a 62/11). Nûr sûresinde (24/36-37) sabah akşam Allah'ı tesbih eden bir grup insandan söz edilerek hiçbir ticaret ve alışverişin onları Allah'ı zikretmekten, namaz kılmaktan ve zekât vermekten alıkoymayacağı bildirilmekte, Allah'ın o kişileri yaptıklarının daha güzeli ve fazlasıyla ödüllendireceği müjdelanmaktadır. Böylece Kur'an-ı Kerim insanın ticarî ve dinî hayatı arasında bir denge kurmuş, ticareti din ve ahlâk kurallarıyla ilişkilendirerek ticarî çaba ve kaygıların kişilerin mânevî hayatını gölgeleyecek bir boyuta varmasını önlemeyi amaçlamıştır. Nitekim Buhârî'de nakledildiğine göre ("Büyû", 8, 10) Asr-ı saâdet'te müslümanlar ticaretle uğraşırlardı, ancak bu faaliyet onları Allah'ı zikretmekten, O'na karşı görevlerini yerine getirmekten alıkoymazdı. Muhyiddin İbnü'l-Arabî, namaz kılan bir kimse- nin hem bedeni hem ruhu ile ibadet halinde olması gerektiğini ifade ettikten sonra kulun diliyle, "Yalnız sana ibadet ede-

rim" (iyyâke na'büdü) derken eğer akli dükânında, ticaretinde ise Allah'ın ona, "Yalan söyledin; bütün varlığınla bana yönelmen gerekirdi" diyeceğini belirtir (el-Fütûhât, VI, 292-293). Ticaret kelimesinin Allah-insan ilişkisi bağlamında "mânevî kazanç" anlamında kullanıldığı âyetlerin birinde, Allah'ın kitabını okuyup namaz kılan ve Allah'ın verdiği malı O'nun yolunda harcayanların asla zarar etmeyecek bir ticareti umabilecekleri ve Allah'ın onlara yaptıklarının karşılığını fazlasıyla ödeyeceği belirtilmiştir (Fâtır 35/29-30). Müfessirler buradaki ticaret kelimesini "amel ve itaatin sevabı" diye açıklar (meselâ bk. Taberî, X, 410; Şevkânî, IV, 399). Diğer bir âyette (es-Saf 61/10), "Ey iman edenler! Size elem dolu azaptan kurtulmanızı sağlayacak bir ticaret göstereyim mi?" denildikten sonra müminlerin Allah'a iman edip malları ve canlarıyla O'nun yolunda cihad etmeleri halinde Allah'ın onları bağışlayarak cennete kavuşturacağı müjdelanmekte ve bunun büyük bir kurtuluş olduğu ifade edilmektedir. Bakara sûresinin başlarında (âyet: 8-16) münafıkların ikiyüzlülüklerinden söz edildikten sonra, "Onlar hidayete karşılık dalâleti satın alanlardır; ancak bu ticaretleri kendilerine kâr getirmemiş, onlar hidayete erememiştir" buyrulur.

Kur'an'da "bey" ve "şirâ" kavramları, maddî alandaki alım satım yanında dinî ve ahlâkî bağlamda olumlu ya da olumsuz bir davranışta bulunup karşılığında mânevî yönden iyi veya kötü bir sonuca ulaşmayı ifade etmek üzere de kullanılmıştır. Bazı âyetlerde şirâ kavramıyla âhirete karşılık dünyayı (el-Bakara 2/86; en-Nisâ 4/74), imana karşılık inkârı (Âl-i İmrân 3/177), hidayete karşılık dalâleti ve mağfirete karşılık azabı (el-Bakara 2/16, 175) satın alanlar yerilmektedir. Aynı şekilde din konusunda ahidlerini yerine getirmeyenler "Allah'la olan ahidlerini ve yeminlerini az bir bedel karşılığında satanlar" (Âl-i İmrân 3/77) ve "Allah'ın kitabını az bir bedel karşılığında satanlar" (Âl-i İmrân 3/187; et-Tevbe 9/9) ifadesiyle kınanmaktadır (benzer kullanımlar için bk. M. F. Abdülbâki, *el-Mu'cem*, "şry" md.). Karı kocanın arasını bozmak amacıyla sihir öğrenenlerin kınandığı bir âyette (el-Bakara 2/102) bu tutum insanın bir kötülük karşılığında kendini satması diye nitelendirilmekte ve bunun çok çirkin bir alışveriş olduğu bildirilmektedir. Buna mukabil Allah'ın rızasını elde etme karşılığında kendini O'na satan kişi övgüyle anılır (el-Bakara 2/207). Bey' ve şirâ kavramlarının dinî

bağlamda kullanımına en güzel örneklerden biri olan bir âyette (et-Tevbe 9/111) Allah'ın cennet karşılığında müminlerden canlarını ve mallarını satın aldığı ifade edildikten sonra, "Yapmış olduğunuz bu alışverişten dolayı sevinin, işte büyük kazanç budur" denilir. Bey' kökünden isim olan biat kelimesi de Kur'an'da bir kişinin Hz. Peygamber'e gelerek onun nübüvetini tanıyıp İslâm'a girdiğini bildirmesini, bunun karşılığında dünyevî ve uhrevî imkân ve nimetlerden yararlanma hakkını kazanmasını ifade eder (el-Feth 48/10, 18; el-Mümtehine 60/12). Nitekim Taberî bu âyette geçen, "Sana biat edenler aslında Allah'a biat etmiştir" meâlindeki ifadeyi açıklarken, "Çünkü onların Peygamber'e verdikleri söze sadakat göstermeleri karşılığında Allah kendilerine cenneti vermeyi taahhüt etmiştir" der (*Câmi'u'l-beğân*, XI, 338-339). Kur'an-ı Kerim'de "keyl" (ölçme, ölçü), "vezn" (tartma, tartı) kavramları da ticarî ahlâk bağlamında geçmektedir. Başlıca dinî ve ahlâkî görevlerin sıralandığı bazı âyetlerde (meselâ bk. el-En'âm 6/151-153; el-A'râf 7/85; eş-Suarâ 26/181-183) ölçü ve tartıda dürüstlük emredilmekte, başka bir yerde (el-Mutaffifîn 83/1-3) ölçü ve tartıya hile karıştıranlar kınanmaktadır.

Hadislerde aynı kavramlar hukukî yönleri yanında ticaret ahlâkî bakımından da sıkça geçmektedir. Bu hadislerden anlaşıldığına göre Hz. Peygamber ticareti gerekli görüp teşvik etmiş, kendisi de nübüvetten önce ticaretle meşgul olmuştur (*Müsned*, III, 425). Sahâbenin ticaretle uğraştığını anlatan hadisler de vardır. "Hangi kazanç daha güzeldir?" sorusuna Resûl-i Ekrem, "Kişinin emeğiyle kazandığı" cevabını vermiş ve arkasından alım satım işinin makbul sayıldığını belirtmiştir (a.g.e., IV, 141). Kaynaklarda çokça zikredilen diğer bir hadiste, "Dürüst ve güvenilir tâcir kıyamet gününde peygamberler, siddîklar ve şehidlerle beraber haşredilecektir" buyrulur (İbn Mâce, "Ticârât", I; Tirmizî, "Büyû", 4; Dârimî, "Büyû", 8). Resûlullah, önemli öğütler içeren uzun bir konuşmasında en hayırlı tâcirin borcunu güzellikle ödeyen, alacağını güzellikle isteyen, en kötü tâcirin de borcu ödemedi ve alacağını istemedi kötü davranan kimse olduğunu belirtmiştir (*Müsned*, III, 19). Alım satımda kolaylık sağlamayı tavsiye eden çok sayıda hadis vardır (Wensinck, *el-Mu'cem*, "by'a", "tcr", "şty" md.leri). Bunlardan birinde, "Satarken, alırken, alacağını isterken kolaylık gösterene Allah merhametiyle muamele eder" denilmektedir

TİCARET

(Buhârî, “Büyü”, 16). Hadislerde özellik- le sıkıntı içinde bulunan borçluya kolaylık göstermenin, hatta alacağını bağışlama- nın büyük fazilet kabul edildiği bildirilmiş (meselâ bk. *Müsned*, IV, 118; Buhârî, “Bü- yû”, 17, 18, “İstikrâz”, 5; Müslim, “Zikir”, 38); buna karşılık müşteriye aldatmak için iyi malı üste, kötü malı alta koyma (*Mü- sned*, II, 50), sık sık yemin etme (a.g.e., V, 176; Ebû Dâvûd, “Büyü”, I, 63; Nesâî, “Zekât”, 77), malın kusurunu saklama (İbn Mâce, “Ticârât”, 45), ölçü ve tartıda hile yapma (Dârimî, “Büyü”, 7) gibi davranış- lar yasaklanmıştır. Bir hadiste ticaretle uğ- raşanların kıyamet gününde günahkârlar olarak diriltileceği ifade edildikten sonra mânevî sorumluluktan korkan, işini güzel ve dürüstçe yapan tâcirler bunların dışın- da gösterilmiştir (*Müsned*, III, 428, 444; Tirmizî, “Büyü”, 4).

“Tehzîbü'l-ahlâk, Tedbîrû'l-menzil, Ted- bîrû'l-medîne” şeklindeki üçlü sisteme gö- re yazılan ahlâk kitaplarında ticaret ko- nusu “tedbîrû'l-menzil” bölümünde (me- selâ bk. Nasîrüddîn-i Tûsî, s. 210-215; Kı- nalızâde Ali Efendi, II, 7-8), bu sistemin dışındaki eserlerde ise çoğunlukla “kesb” veya “iktisab” kavramlarının yer aldığı baş- lıklar altında incelenir (Râgıb el-İsfahânî, s. 375-416; Gazzâlî, II, 60-87). Burada in- sanın sosyal bir varlık olduğu, bunun top- lumsal sonuçları, çalışıp kazanmanın fay- daları, tembelliğin zararları, iş ve meslek çeşitleri, iş bölümünün ve değişik meslek- lerde uzmanlaşmanın gerekliliği gibi konu- lar ele alınır. Bazı ahlâk kitaplarında Aris- to'ya ait fikirlerin (*Éthique à Nicomaque*, s. 236-245) İslâm ahlâk literatürüne yan- sımaları neticesinde paranın ticarî işlemler- de “sessiz hâkim” veya “âdil kanun” ol- duğu belirtilerek paranın iş ve ticaret ala- nından çekilmesi hâkimi hapsedmeye ben- zetilir (meselâ bk. İbn Miskeveyh, s. 110-112; Nasîrüddîn-i Tûsî, s. 134-136; Kına- lızâde Ali Efendi, I, 77-78). Bazı âlimler, altını ve gümüşü saklayıp Allah yolunda harcamayanlara acı bir azabı haber veren âyetleri (et-Tevbe 9/34-35) paranın insan- ların geçimini sağlayacak şekilde iş ve ti- caret hayatında kullanılması gerektiği şek- linde yorumlamıştır (Râgıb el-İsfahânî, s. 388; Gazzâlî, IV, 91-92).

Klasik kaynaklarda insanın parayla ilgi- li tutumu kazanma, koruma ve harcama yönünden ele alınmış, başlıca meşrû ka- zanç yolları ticaret, sanat ve ziraat şek- linde sıralanmıştır (Devvânî, s. 195; Kına- lızâde Ali Efendi, II, 7). Bunlara hayvancılı- ğı da ekleyen Mâverdî insanların temel geçim kaynaklarının üretim ve ticarete

dayandığını, ticaretin ziraat ve imalâtın bir alt dalı olduğunu belirtir (*Edebü'd-dün- yâ ve'd-din*, s. 207). Ahlâk kitaplarında hangi kazanç yolunun daha faziletli sayıl- dığı üzerinde de durulmuştur. Rivayete göre dürüst ve güvenilir tâciri öven ha- disle ilgili görüşü sorulan İbrâhim b. Ed- hem, “Bence dürüst tâcir ibadetle meş- gul olandan daha değerlidir” demiş, ti- carette dürüst kalma çabasını şeytana kar- şı verilen savaş olarak değerlendirmiştir (Gazzâlî, II, 62; değişik görüşler için bk. Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, s. 101-106). Sıhhati tartışmalı bir hadiste, “Size ticareti tavsiye ederim, çünkü rızkın on- da dokuzu ticarettedir” denilmiştir (ha- disin kaynakları ve sıhhati konusunda bk. Gazzâlî, II, 62). Zebîdî'ye göre ticaretin bu önemi rızık yollarının çoğunun ticaretle ilişkili bulunması ve ürünlerin ihtiyaç duyulan yerlere ulaştırılmasının ticarî faaliyet- lerle mümkün olmasından ileri gelmektedir (*İthâfû's-sâde*, V, 416). Birçok müfessir, Fus- silet süresinin 10. âyetinde geçen, Allah'ın yeryüzündeki geçim araçlarını, besinleri uy- gun ölçülerle yarattığına dair ifadeyi, “Al- lah bir ülkede bulunmayan rızıkları başka bölgede takdir etmiştir ki insanlar ülke- den ülkeye ticaret yoluyla mal taşıyarak birbirlerinin ihtiyaçlarını karşılasınlar” şek- linde açıklamıştır (Taberî, XI, 89; Mâverdî, s. 204; Şevkânî, IV, 580). Mâverdî, uzak yerlerle yapılan ticareti hem en kârlı hem de erdemli kişilere en lâyık faaliyet şek- linde değerlendirir (*Edebü'd-dünyâ ve'd- din*, s. 207). Muhyiddin İbnü'l-Arabî'ye gö- re eğer bir tâcir, bencillik duygusunu aş-arak ticarî ürünleri ihtiyacı olan ülkelerdeki insanlara ulaştırıp sıkıntılarını gidermeyi kendisi için bir görev bilir ve sosyal sorum- luluk bilinciyle ticarî faaliyette bulunursa âhirette peygamberler, sıddıklar ve şehid- lerle birlikte ödüllendirileceği bildirilen er- demli tâcirler arasına girer. İbnü'l-Arabî insanları kurtuluşa erdirecek ticarettin bahsedilen âyeti (en-Nûr 24/37) buna delil olarak göstermektedir (*el-Fütahât*, VII, 364-365).

İslâm âlimleri arasında ticaret ahlâkını en yetkin biçimde işleyenlerin başında Gaz- zâlî gelir. Kırk bölümden oluşan *İhyâ'ü 'ulûmi'd-din*'in on üçüncü bölümünü “Ka- zanma ve Maişet Sağlama Âdâbı” başlı- ğıyla iş ve ticaret hayatına ayıran Gazzâlî bey', ribâ, selem, icâre, kırâz ve şerike tarzındaki ticarî işlemlere dair fikhî hü- kûmleri özetlemektedir. Ardından meşrû ticarî tutumları üç derecede değerlendirmekte, en alt derecesini adaletle riayet, ikincisini ihsan, en yüksek derecesini tâ-

cirin dinini esirgemesi (ticarî faaliyetlerinde dinî vecibelere bağlılık göstermesi) şeklinde kaydetmektedir. Gazzâlî, ticarî işlemlerde adaletle riayet edip haksızlıktan sakınma- nın yollarını incelerken ticaretle haksız uy- gulama türlerini zararı topluma ve bireye yönelik olmak üzere ikiye ayırmış, birinci- sinde ihtikâr ve kalp para konularını ele almış, ikincisinde zarar satıcı veya alıcıyla sınırlı kalan ticarî davranışları sıralamış- tır. Buna göre ticaretin taraflarından bi- rini zarara sokan tutum zulümdür. Gaz- zâlî bu husustaki en genel ölçünün, “Ken- din için istemediğin bir şeyi kardeşin için de istememelisin” şeklindeki meşhur prensip olduğunu belirtir. Bu prensip dört ah- lâkî göreve riyeti gerektirir. 1. Satışı ya- pılan malı onda bulunmayan niteliklerle öv- mekten sakınmak. Zira bu bir yalan ve al- datma olup haramdır. Ancak mal sahibi- nin malını gerçek nitelikleriyle tanıtmasında sakınca yoktur. Ayrıca Gazzâlî satıcının her durumda yemin etmekten, Allah'ın adını basit dünya menfaatine alet yapma- dan sakınması gerektiğini özellikle vurgu- lar. 2. Malın gizli veya açık bütün kusurla- rını belirtmek. Malın kusurunu saklamak da zulüm ve aldatma olup haramdır. Ni- tekim Hz. Peygamber tahılın ıslak olanını alta, kuru olanını üste koyan bir satıcıyı, “Bizi aldatan bizden değildir” sözüyle uyar- mıştır (Müslim, “İmân”, 164; Tirmizî, “Bü- yû”, 74). 3. Malın miktarını tam olarak bil- dirmek, ölçü ve tartıda hile yapmamak. Gazzâlî, eksik ölçüp tartanları şiddetle eleş- tiren âyetleri (el-Mutaffifîn 83/1-3) ve Hz. Peygamber'in bir öğüdünü (*Müsned*, IV, 352; Nesâî, “Büyü”, 54; Dârimî, “Büyü”, 7) zikrederek bu hususta sorumluluktan kurtulabilmek için ölçü ve tartıda satıcının müşteri, alıcının da satıcı lehine fedakâr- lık göstermesini tavsiye eder. 4. Zamanın normal piyasa usullerine riayet etmek. Resûl-i Ekrem, satıcının yolda karşılanarak pazardaki fiyatı öğrenmesine fırsat veril- meden malının ucuz kapatılmasını (Bu- hârî, “Büyü”, 68, 71, 72; Müslim, “Büyü”, 11, 19) ve pazarlık sırasında satıcıyla alıcı arasına girip yapay fiyat artışı yapmak su- retiyle alıcının zarara uğratılmasını (Buhâ- rî, “Büyü”, 60; Müslim, “Büyü”, 13) ya- saklamıştır.

Gazzâlî, “Ticarî Muamelede İhsan” başlı- ğı altında alıcı ve satıcıyı karşı tarafın men- faatini en az kendisinininki kadar düşün-meye teşvik eden açıklamalar yapmaktadır. Burada şu hususlar yer alır: Satıcı ma- lını mâkul bir fiyattan üstünde satmamalıdır. Müşteri zayıf ve yoksul olan satıcıya malın değerinden daha yüksek bir fiyat

vermelidir. Satıcı müşteriye ödeme kolaylığı tanınmalıdır. Alıcı borcunu güzellikle ödemelidir. Taraflardan biri cayarsa diğeri bunu kabul etmelidir. Yoksul borçluya mühlet verilmelidir. Gazzâlî *İhyâ'*nın "Tâcirin Dinini Esirgemesi" başlıklı konusuna girerken şu uyarılarda bulunur: Tâcir dünyada geçimiyle uğraşırken âhiretini unutmamalıdır; aksi halde ömrünü boşa harcamış, ticaretinin sonu hüsrarla bitmiş olur. Akıllı insan kendine karşı merhametli davranır; kendine merhamet eden kimse asıl sermayesini kurtarır. İnsanın asıl sermayesi dini, asıl ticareti de dinî hayattaki kazancıdır. Daha sonra Gazzâlî tâcirin ticaret hayatında dinini esirgeyebilmesi için riayet etmesi gereken şartları şöyle sıralar: Ticarî hayata iyi niyetle ve sağlam bir inançla başlamak; sadece kazanmayı düşünmeyip yaptığı işin bir farz-ı kifâye ve insanlığa hizmet olduğunu bilmek; dünya pazarına dalıp âhiret pazarı olan camileri unutmamak; bir yandan ticaretle meşgul olurken diğer yandan Allah'ı zikir ve tesbih etmekten geri durmamak; ticarete aşırı kazanç hirsına kapılmamak; sadece haramlardan değil şüpheli işlemlerden de sakınmak, fıkıhtaki fetvalarla yetinmeyip vicdanının fetvasını almak; her türlü ticarî muameleden hesaba çekileceğini bilip bunun için hazırlıklı olmak (ayrıca bk. KESB).

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, I, 181; M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "by'a", "tcr", "kyl", "vzn" md.leri; Wensinck, *el-Mu'cem*, "kyl", "vzn" md.leri; *Müsned*, II, 50; III, 19, 425, 428, 444; IV, 118, 141, 352; V, 176; Aristoteles, *Éthique à Nicomaque* (trc. J. Tricot), Paris 1994, s. 236-245 (1132^b-1133^b); Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, *el-Kesb* (nşr. Abdülfettâh Ebû Guddê), Halep 1417/1997, s. 71-106; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, Beyrut 1412/1992, X, 410; XI, 89, 338-339; İbn Miskeveyh, *Tehzîbü'l-ahlâk* (nşr. İbnü'l-Hatîb), Beyrut 1398/1977, s. 110-112; Mâverdî, *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn* (nşr. M. Ebü'l-Hayr es-Seyyid – Muhammed eş-Şerkâvî), Beyrut 1425/2004, s. 203-207; Râgib el-İsfahânî, *ez-Zer'â ilâ mekârimi's-şer'â* (nşr. Ebü'l-Yezîd el-Acemî), Kahire 1405/1985, s. 374-416; Gazzâlî, *İhyâ'*, II, 60-87; IV, 91-92; İbnü'l-Arabî, *el-Fütühât*, VI, 292-293; VII, 364-365; Nasîrüddîn-i Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsirî* (nşr. Müctebâ Mînovî – Ali Rıza Haydarî), Tahran 1369 hş., s. 134-136, 195, 210-215; Devvânî, *Ahlâk-ı Celâlî*, Lektnev 1334, s. 195; Kınalızâde Ali Efendi, *Ahlâk-ı Alâî*, Bulak 1248, I, 77-78; II, 7-8; Zebîdî, *İthâfü's-sâde*, V, 416; Şevkânî, *Fethu'l-kadir*, Beyrut 1412/1991, I, 512; IV, 399, 580; Ca'fer b. Ali ed-Dımaşkî, *Kitâbü'l-İşâre ilâ mehâsini't-ticâre*, Kahire 1318, s. 45-47; Yûsuf İsmâîl en-Nebhânî, *Delîlü't-tüccâr ilâ ahlâkı'l-ahyâr*, Limasol 1408/1987; Coşkun Can Aktan, "Meslek Ahlakı ve Sosyal Sorumluluk", *İş Ahlakı Dergisi*, I/1, İstanbul 2008, s. 100.



MUSTAFA ÇAĞRICI

TIETZE, Andreas

(1914-2003)

Avusturyalı Türkolog,
Türk dili ve halk edebiyatı âlimi,
sözlükçü.

26 Nisan 1914'te Viyana'da doğdu. Yahudi kökenli bir aileye mensuptur. Babası Hans Tietze, Avusturya Eğitim Bakanlığı Müzeler ve Anıtlar Dairesi'nde yüksek rütbeli bir bürokrat olarak çalışırken aynı zamanda Viyana Üniversitesi'nde kadrosuz profesör sıfatıyla ders veriyordu. Annesi Erica Conrat, Rönesans ve barok sanatı araştırmacısıydı. Lise yıllarında Latince, eski ve modern Yunanca, İngilizce, Fransızca ve Rusça öğrenen Tietze, Viyana'da Piaristengymnasium'da okurken bir sınıf atlayarak 1932'de mezun oldu. 1932-1937 yılları arasında Viyana Üniversitesi'nde tarih (özellikle Doğu ve Güneydoğu Avrupa tarihi) ve yabancı diller okudu. Viyana Doğu Dilleri Okulu'nda Türkçe, Arapça ve Farsça öğrendi. 1935'te ilk Türkiye gezisinden sonra 1936 ve 1937'de birkaç arkadaşıyla birlikte maceralı bir Anadolu seyahati yaptı. 1937'de İtalya ekonomisi tarihiyle ilgili doktoraasını tamamladıktan sonra Osmanlı tarihiyle alakalı çalışmalar yapmak için yirmi yıl kalacağı İstanbul'a yerleşti. Tietze, İstanbul Üniversitesi'nde Almanca ve İngilizce dersleri vererek hayatını kazanırken (1938-1952, 1953-1958) Robert Anhegger, Hellmut Ritter, Abdülhak Adnan Adıvar, Vedat Günyol gibi ilim adamları. Türk yazar ve aydınlarıyla akademik iş birliği yaptı. 1940 yılından itibaren yerli ve yabancı dergilerde modern Türk ve Osmanlı edebiyatları ile Türkçe öğretimi ve dil bilimi hakkında makale ve kitaplar yayımlamaya başladı. Avusturya ve Alman edebiyatından Türkçe'ye çeviriler yaptı; Türkçe'nin leksikoloji ve etimolojisiyle ilgili önemli makaleler yazdı. 1952-1953 akademik yılında Illinois Üniversitesi'nde misafir öğre-

tim üyesi sıfatıyla bulundu. 1952'de Süheyla Uyar'la evlenerek dört çocuk sahibi olan Tietze, İstanbul yıllarında değerli bir Türkoloji kütüphanesine sahip oldu.

1958'de Gustave Edmund von Grunbaum'ın daveti üzerine California Üniversitesi (UCLA) Yakınoğu Dilleri Bölümü'nde Türkçe ve Farsça doçentliğine getirildikten sonra 1960'ta Türkçe profesörü olarak tayin edildi. Engin bilgisinin yanında üstün öğretmenlik yeteneğiyle ileri seviyede Türkçe için eğitim materyalleri geliştirdi. California Üniversitesi'nde görev yaparken Heath W. Lowry, Donald Quataert, Ralph Jaeckel, Talat Tekin ve Gönül Alpay'a (Tekin) hocalık yaptı. 1950'li yıllarda çalışmaya başladığı XIV. yüzyıla ait *el-Ferec ba'de's-şidde* adlı eserin metnini yayıma hazırladı, ancak yayınevinin bir hatası yüzünden kitap imha edildi. Bunun üzerine Tietze eserin yayımından vazgeçti (eserin transkripsiyonlu metni ve tıpkı basımı, Tietze'nin ölümünden sonra 1960 tarihli önemli giriş bölümü de eklenerek György Hazai tarafından yayımlanmıştır, aş.bk.).

Tietze, 1971-1972 akademik yılında Türkoloji Kürsüsü'nde misafir profesör sıfatıyla bulunduğu Viyana Üniversitesi'nin Türkoloji ve İslâm Bilimleri Kürsüsü'ne 1973 Martında kadrosuyla birlikte geçti. 1984'teki emekliliğine kadar leksikoloji ve etimolojiyle halk edebiyatı (özellikle Karagöz, bilmece) çalışmalarına devam ederken tamamladığı kitap ve makalelerini yayımladı. Çok sevdiği Gelibolulu Mustafa Âlî'nin dili üzerine çalışmalar yaptı. 1973'ten itibaren *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*'in (WZKM) editörlüğünü üstlendi ve 1975'te György Hazai ile beraber ilk uluslararası Türkoloji bibliyografyası olan *Turkologischer Anzeiger*'i (TAnz.) çıkarmaya başladı. Emekliliğinden sonra Viyana Üniversitesi'nde seminer vermeye devam etti. Yeni bir araştırma konusunu Doğu Türkistan (Sincan), Anadolu abdalları ve dilleri oluşturdu. Yaşı ilerlediğinden ders vermeyi bırakıp kendini tamamen Türkçe'nin tarihî ve etimolojik sözlüğüne verdi. Ancak altı cilt ve bir indeks cildi olarak yedi cilt halinde planlanan eserin birinci cildini yayımladıktan sonra 22 Aralık 2003'te Viyana'da öldü, 7 Ocak 2004'te aynı şehirdeki Neustift Mezarlığı'nda toprağa verildi. Tietze'nin kütüphanesi, 1990'lı yıllarda Lefkoşe'deki Kıbrıs Üniversitesi'nde kurulan Türkçe ve Orta Doğu Bölümü tarafından satın alındı. Kitapların bir kısmı Lefkoşe'ye gönderildi, bir kısmı henüz Viyana'daki Avusturya Bilim-



Andreas
Tietze